

**STRATEGY OF EMPIRICAL AUTHOR IN IVAN FRANKO'S LITERARY
CRITICISM CONCEPT**

Durkalevych Viktoriya Volodimirivna

The article deals with the category of empirical author in Ivan Franko's artistic communication concept on the ground of his scientific, publicistic and epistolary inheritance.

Key words: empirical author, creative synthesis, artistic communication.

УДК 82-344(045)

Олена Євмененко

**УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ
СТОЛІТТЯ**

Протягом існування українського народу власне народна творчість допомагала йому вижити, зберегти свою духовність. Пісні, думи, казки, легенди відображали світогляд, мрії, сподівання народу, його уявлення про своїх героїв, втілювали віру у добро і зло тощо. Фольклор дав поштовх для розвитку літератури, що виробила свої особливі шляхи і прийоми зображення людських проблем. Так, у народній казці знаходяться витoki казки літературної, яка використовує народну казкову форму для вираження того бачення світу і його проблем, яке відкриває автор. Саме у прозі 20 – 50-х років сформувалися риси літературної казки, яку в літературознавстві називають оригінальною. Творці української літературної казки початку ХІХ століття в мистецьких пошуках не відставали від письменників Європи і світу [1].

До проблем української класичної літературної казки зверталися фольклористи та літературознавці М. Сумцов, М. Драгоманов, В. Щурат, І. Франко М. Грушевський. У їхніх роботах, де розглядаються конкретні тексти вітчизняних літературних казок, переважає твердження, що на первинних етапах виникнення та розвитку літературної казки вплив народноказкових творів був настільки відчутним, що ті письменники, які відкрили для себе народнопоетичний казковий світ, не відчували потреби відступити від їх вікової традиції [2]. Жанр літературної казки був також об'єктом дослідження Б. Деркача, О. Гончара, М. Петрова, П. Хропка, Ю. Яришиша та інших. Питанням спорідненості та відмінності народної та літературної казки приділяли свої наукові студії Л. Брауде, Т. Леонова, М. Липовецький, Ю. Яришиш, Н. Копистянська, Н. Тихолоз та ін.

Натомість жанр літературної казки власне І половини ХІХ століття як предмет ґрунтовної наукової розвідки залишався поза увагою дослідників. Згадки про авторську казку знаходимо у дослідженнях творчості окремих письменників, але ґрунтовних наукових студій щодо художньої своєрідності авторської казки, її жанрових модифікацій майже відсутні. Отже, є необхідність

у з'ясуванні місця жанру літературної казки, визначенні художньої своєрідності української літературної казки епохи романтизму, характеристиці жанрових модифікацій казки першої половини XIX століття, і це свідчить про актуальність нашого дослідження.

Літературна казка I половини XIX століття представлена у творчості багатьох українських письменників, які звертаються насамперед до таких жанрових різновидів як казки про тварин та чарівні казки. Одним із визначальних художніх засобів казок про тварин є антропоморфізм, але, на відміну від байкової алегорії, у них характер персонажів розкривається в їх взаємодії (казки П.Білецького-Носенка, О.Бодяньського). У чарівних казках домінантним є фантастичний елемент, при цьому вимисел не терпить ніяких обмежень, завдяки чому значно підсилюється інтерес читача до казки (казки Л. Боровиковського, О. Сомова та ін.).

Слід також зазначити, що однією з особливостей українського письменства цього періоду є перевага російськомовних творів, але це зумовлене проблемами та вимогами того часу. Незважаючи на це казкарі спираються на українські традиції та реалії, що яскраво простежується у їх творах, зокрема спроби письменників засвоїти демонологічне народне оповідання, близьке до казки, а також введення до власних творів демонологічних образів нечистої сили та русалок.

У казці «Зачароване місце» Миколи Гоголя діда «водить» нечиста сила, оповідається тут і про скарби, які, за народними переказами, стереже чорт. Письменник розпочинає казку не традиційним зачином, а вводячи у сюжетну канву образ оповідача, який натякає на правдивість оповідання: «Їй же Богу, надокучило вже розказувать! Та що ви думаете? Справді обридло: розкажуй та й розкажуй – і одчепитись не можна! Ну, добре, я розкажу, тільки вже, їй-богу, в останній раз!» [3, с. 124]. Інтимність тону й безпосередність оповідача, який може відволіктися, перервати себе.

Крім того, певна умовність втрачається завдяки тому, що авторський часопростір заступає собою казковий, зокрема оповідач повідомляє про те, що їхній батько возить тютюн у Крим, втрачаючи таким чином умовність. Користується М.Гоголь і народноказковими засобами: таємнича свічка, яка показує, де знаходиться скарб, птахи, бараняча голова, ведмідь, які страшать діда.

На основі української народної творчості будував свої твори також Орест Сомів. Він робить героєм своєї казки русалку. Згадаємо, що русалка – фактично, один із концептів національної демонології, вона є колоритним жіночим образом. Класично русалку визначають як богиню рослинного світу та водної стихії, проте фантазія українців стосовно цього образу сягнула чи не безмежних виявів. Відомо, що в нас розрізняють кілька десятків видів русалок, кожна з яких має своє конкретне ім'я, місце існування, призначення [4]. Тут відтворено типову романтичну обстановку: хатка в лісі під Києвом, зворушлива історія кохання Горпинки з ляхом Казимиром Чепкою, чаклун, від

нешасного кохання Горпинка топиться, стає русалкою, мати хоче повернути дочку за допомогою чародійних засобів у світ живих, але це їй не вдається, її донька-русалка тікає. Винуватця русалчиної згуби за законами народної та народноказкової моралі карають – його залоскочують.

Засоби літературного творення дійсності можливі лише в авторському творі, який характеризується письмовою фіксацією та усвідомленою персональною домінантою. Це перш за все статичні художні елементи, які неможливі в народній казці як усному оповідальному жанрі (пейзажі, інтер'єри, портрети, художні деталі, змалювання внутрішнього світу героїв, їх психологічні характеристики, відтворення настроєвої палітри тощо). Так, у казці «Русалка» Орест Сомов подає нам зовнішню характеристику головного персонажа казки – Горпинки: «...чорне її волосся, заплетене у дрібушки, виблискувало, ніби воронове крило, під різнобарвними скиндячками; великі її чорні очі світилися тихим вогнем, як дві напівзгаслі жарини, в яких ще пребігають іскорки. Біла, рум'яна і свіжа, як молода квітка на світанку, вона росла на лихо серцям молодецьким і на заздрощі подругам власним» [3, с. 26 – 27]. Більше того, автор змальовує нам і вже спотворену чарами Горпинку-русалку: «Горпинчине лице раптом страшно ожило, инявість зникла, очі засяяли – якась шалена і ніби п'яна посмішка промайнула на вустах» [3, с. 33]. На відміну від народних казок, фантастика у казках (як і у романтичних повістях) носить таємничий характер.

Уповільнюючи розвиток казкового сюжету, автор вдається до опису навколишньої природи в дещо романтичному дусі: «Осінній вітер здіймав хвилі на Дніпрі й глухо ревів у бору; жовтий лист, опадаючи з дерев, з шелестом кружляв дорогою; вечір хмурився на дощовому небі, коли Горпинка пішла до чаклуна» [3, с. 27]. Отже, цією таємничою картиною казкар готує читача до трагедії, що чекає на дівчину. Несподіваною для традиційних казкових сюжетів є розв'язка твору, адже Горпинка, перетворившись на русалку, так і не стала дівчиною, незважаючи на намагання матері й застосування для цього чарівного зілля.

До улюблених народноказкових сюжетів можна віднести твори про людей, які продали свою душу чортові. За усіма нормами народної моралі, у таких людей трагічне завершення життя. Зокрема у казці Левка Боровоковського «Диво-рушниця» йдеться про стрільця-мисливця Безрідного, який жив на Подолі. Заради завоювання кохання юної панни він випрошує в чорта успіху у мисливстві. Той дарує йому чарівну рушницю й три тисячі куль, але попереджає, що остання куля вб'є стрільця. Хоч Безрідний і здобуває в житті тимчасове щастя, але гине від останньої кулі, і водночас від руки приятеля. Адже стрілець, щоб позбутися чортового покарання продає чарівну рушницю своєму найкращому товаришу. Мораль казки автор висловлює за допомогою народного прислів'я: «Хто ближньому яму копає, той сам у неї трапить».

Про стосунки людини й нечистої сили йдеться й у казках Левка Боровиковського «Кульгавий скрипаль» і «Коваль». Якщо у казці «Кульгавий скрипаль» наймит Терешко змушений сплатити за подарунок нечистої сили (за чарівну скрипку й вміння на ній грати Терешко стає кульгавим на одну ногу), то у казці «Коваль» майстерний коваль зміг unikнути такої кари. За його постійне знущанням над портретом нечистого, коваля було покарано чортами. Але врешті-решт, коли хлопця мали стратити за вбивство дідича, чорт рятує його за обіцянку більше не чипати нечистої сили у своїй кузні.

У казці Миколи Тихорського «Вирлоок» з'являється досі невідома в українській демонології істота Вирлоок, який схожий на мандрівний образ однооких велетнів: «...зростом високий, з одним оком, ніс гачком, борода жмутком, вуса як драбина, на голові – щетина, на одній нозі – в дерев'янім чоботі, на милицю налягає, рота страшно викривляє».

Близька до народної чарівної казка «Мачуха й панночка» Євгена Гребінки. Перед нами поширена у європейській літературі тема «сплячої красуні» із звичною мораллю, що зло буде покаране, а добро винагороджене. Утім, казка «Мачуха й панночка» – не переклад, а оригінальна, наскрізь національна авторська переробка історії про сплячу красуню з різних літературно-фольклорних джерел. Автор дещо збільшує обсяг казки, уповільнюючи розповідь (зокрема портретними характеристиками й розлогими пейзажами). Наприклад, на початку казки автор використовує на традиційний народний зачин.

Є. Гребінка так само, як і більшість казкарів, змінює хронотоп і надає казці українського локального колориту, змальовуючи красу українського безкрайнього неба, весни на Україні. У творі згадуються реальні українські географічні назви: міста Харків, Київ, річка Дніпро тощо. Цій казковій історії про мачуху й її падчерку казкар надав поетичної форми. Твір помережаний ліричними відступами, авторськими роздумами.

Фабулу народної чарівної казки використовують і Г. Квітка-Основ'яненко (у казці «Відьма» простежуємо подібність до народної казки «Телесик»).

Ряд авторських казок цього періоду можна віднести до повчальних казок-притч, побудованих на тогочасних реаліях, що піднімають моральні та соціальні проблеми нерівності, жадібності тощо. У казці Миколи Костомарова «Торба», використовуючи поетику народної казки, письменник розповідає про чарівний предмет (торбу) і про невміння людей ним користуватися. У казці «Дві долі» Л. Боровиковського використано легенди про злу й добру людські долі (у Л. Боровиковського – убога й білоручка) і залежність людини від її примх. Бог карає гординю – несподівана мораль цієї притчі.

Таким чином, літературна казка творчо засвоюється українською літературою. Її тематична та художня інтерпретація наявна й у творчості письменників початку ХІХ століття. Стаючи формою вираження авторських ідеалів, літературна казка звертається до фантастичності та розважальності народної казки; елемент правдоподібності також присутній у її художньому

світі. Структура казки характеризується обов'язковою присутністю власне авторських художніх елементів – ліричних відступів, найрізноманітніших описів, змалювання внутрішнього світу героїв тощо.

Література

1. Ярмиш Ю. Ф. У світі казки: Літературно-критичний нарис / Ю. Ф. Ярмиш. – К.: Рад. письменник, 1975. – 137 с.
2. Тихолоз Н. Казкотворчість І. Франка (генеалогічні аспекти) / Н. Тихолоз. – Львів, 2005. – 316 с.
3. Зачароване місце: Українська літературна казка. / Упор., переклад Ю. Винничука / Ю. Винничук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – 412 с.
4. Попковенко Т. Нечиста сила в українському фольклорі / Т. Попковенко // Пам'ять століть. – 1998. – № 6. – С. 72 – 82.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Євмененко Олена Валеріївна

У статті досліджуються шляхи творення української літературної казки в контексті літератури першої половини ХІХ століття, з'ясовується художня своєрідність української літературної казки епохи романтизму, жанрових модифікацій казки першої половини ХІХ століття.

Ключові слова: казка, літературна казка, жанр, романтизм, образ, хронотоп.

УКРАИНСКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ СКАЗКА ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ ХІХ ВЕКА

Євмененко Елена Валерьевна

В статье исследуются пути создания украинской литературной сказки в контексте литературы первой половины ХІХ века, определяется художественное своеобразие украинской литературной сказки эпохи романтизма, жанровых модификаций сказки первой половины ХІХ века.

Ключевые слова: сказка, литературная сказка, жанр, романтизм, образ, хронотоп.

UKRAINIAN LITERARY FAIRY TALE OF THE FIRST HALF OF ХІХTH CENTURY

Evmenenko Olena Valeriyvna

The article deals with the ways of development of Ukrainian literary fairy tale. The author defines artistic originality of Ukrainian literary fairy tale of the age of romanticism, enumerates genre modifications of fairy tale of the first half of ХІХth century.

Key words: fairy tale, literary fairy tale, genre, romanticism, figure, time and space.